

MINDAUGAS KVIETKAUSKAS

Lituanistinis interesas

Kasmet per Spaudos atgavimo dieną Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas rengia Klasikos skaitymus. Šią gegužę jie buvo skirti Sąjūdžio publicistikai. Anų laikų citatas skaitė ir komentavo Sąjūdžio žmonės, politikai, rašytojai, žurnalistai. Renginys buvo pakilus, tačiau liko jausmas, kad praėjus dvidešimčiai Lietuvos Nepriklausomybės metų skaityti jos ištakų tekstus iš tikrųjų nėra paprasta. Pasakyta anuomet buvo labai daug, su tikru patosu ir nesuvaidinta euforija, duoti dideli pažadai Lietuvos ateičiai ir jais stipriai tikėta. Visuomenė mitinguose gaudė žymių poetų žodžius, gyveno poetiniais lietuviybės mitais. Ir ji gali tais laikais didžiuotis – juk mums taip trūksta tautinio pasididžiavimo objektų. Tik kad Sąjūdžio laikų kalbas nuolat lydi mintis: užmiršta, netesėta, neįkūnyta. O sunkiausia mintis: nebeįtikima.

Štai 1989 m. Sigitas Geda Sąjūdžio mitinge kalbėjo: „Lietuva jau atbudo, keliasi ir prisikels. Nauja, visiškai neregėta, didelė, galbūt tik sapnuota. Niekis jai dabar visos mūsų kalbos, pamokymai ir nurodymai. Ji pati, ramiai ir išmintingai pamąščius, žinos, ką toliau čia daryti. Su kuo, kur ir kaip šiam pasauly keliauti. Patikėkime tuo visi ir kiekvienas. Netikėti šiandien Lietuva reikštų netikėti protu, sąžine, laisve ir garbe.“ Galima numanyti, kokią reakciją šiandien sukeltų tokie vieši žodžiai, tokia „Lietuvos įvaizdžio kampanija“, ypač paskutinis sakinytis, – gryną cinizmą. Po dvidešimties metų netikėti Lietuva kaip protu, sąžine, laisve ir garbe yra kasdienių pokalbių norma. Gedos žodžiai atrodo tiesiog skirti kitai auditorijai. Bet juk auditorija fiziškai nepasikeitė.

Mitai turėjo išsisklaidyti, ritualai ir simboliai – nusidėvėti, euforiškos emocijos – nuslūgti. Turėjo ateiti depresija dėl chaotiškos ir banalios posovietinės kasdienybės. Tokia yra visų revoliucijų dinamika. Tai, kad kultūrinė spauda Sąjūdžio pakilimo metais buvo masiškai skaitoma ir leidžiama 50–70 tūkstančių egzempliorių tiražais (dabar tiek sunkiai tepasiekia *Lietuvos rytas*, nepaisant visos jo sensacinės taktikos), yra normaliais laikais neįtikima, ir gailėtis, kad to nėra šiandien, būtų naivu. Lygiai kaip ilgėtis šimtatūkstantinių poezijos knygų tiražų. O vis dėlto reikia klausti, kodėl natūrali porevoliucinė depresija Lietuvos

kultūriniame gyvenime taip ilgai nepraeina? Kodėl mūsų kultūrinė psichologija, taip ryškiai švystelėjusi nuo absoliutaus tikėjimo pačiais savimi iki masinės apatijos, nuo koncentruotos euforijos iki absoliutaus nusivylimo, nuo masinio skandavimo „Lietuva, Lietuva“ iki noro kuo greičiau emigruoti, vis dar negrįžta į normalesnę pusiausvyrą, bet dar labiau depresyvėja? Kodėl akivaizdus valstybės intereso savai kultūrai trūkumas, žmonių užsidarymas siaurų pragmatinių interesų ir socialinių nuoskaudų kapsulėse, menininkų egocentrizmo ir kartu autsaiderystės savo šalyje būklė, humanitarų perdėta mokslinė specializacija ir marginalumas, žiniasklaidos žemumos Lietuvoje nuolat susideda kaip permanentinė kultūrinės depresijos dėlionė?

Objektyviai žvelgiant, beveik visi paminėti reiškiniai būdingi Vakarų kapitalizmui. Kultūrai ir humanitariniams mokslams pinigų gailima visur, aktoriumi ar rašytojui norint išgyventi tenka nuolat improvizuoti visais laikais, komercinės ir tikrosios kultūros dilemos visur panašios, visuomenės analfabetizmo ir atsainumo pilna ir Vakarų valstybėse. Intereso aukštesnėms kultūros formoms menkėjimas akivaizdus visur. Neseniai girdėtoje diskusijoje didžiausia JAV choreografijos žvaigždė Lucinda Childs pasakė: per trisdešimt metų mano pedagogikos tikslas buvo ir tebėra tai, kaip šokėjams padėti išlaikyti aukštus meno standartus, kaip įtikinti juos aukotis, kai atrodo, kad viskas – sudėtingos išgyvenimo sąlygos, komercijos spaudimas, kasdienė aplinka, auditorijos abejingumas – yra susimokę prieš tave. Ir pridūrė: jei kas nežino – šita valstybė meno niekad nerėmė ir nerems. Vis dėlto šie žodžiai buvo ištarti sausakimšoje prašmatnios JAV meno galerijos auditorijoje, ir norint paklausti diskusijos teko apie valandą stovėti eilėje. Pabrėžiu, tai buvo paprasta diskusija, o ne komercinė knygų mugė ar festivalis. Salėje tvyrojo absoliučios adoracijos atmosfera, nors žmonių klausimai ir nebuvo, švelniai tariant, intelektualūs. Diskusija buvo nemokama, nes už renginį sumokėjo turtingi galerijos mecenatai. Štai čia ir slypi pagrindinis lietuviškos kultūrinės depresijos skirtumas nuo situacijos Vakarų visuomenėse.

Net jeigu menininkas ar intelektualas Vakaruose yra įmestas kapstytis kapitalistinės rinkos sąlygomis ir negali tikėtis, kad jo kūrybą ar idėjas valstybė ir visuomenė realiai finansiškai traktuos kaip kažką reikšminga, – jis vis dėlto gali pasikliauti tam tikro pamatinio *žmonių intereso kultūrai* buvimu. Net jeigu jo koncertams, knygoms ar parodoms valstybė neskirtų nė truputėlio nuoseklios paramos, jis vis dėlto gali kliautis, kad atsiras mecenatas ar ilgaamžė institucija (universitetas ar galerija, taip pat privačiai mecenuojami jau daugybę metų),

kurie jam parodys dėmesį vien iš intereso, kad kažkas toliau būtų kuriama ar apmąstoma šia kalba, šiai auditorijai, išlaikant tradicinius tęstinumus net ir perdėm komercinėje aplinkoje. Jeigu auditorija, kuri ateis į jo renginį, ir nebus ypatingo lygio, ir jam atrodys, kad klausytojų smegenys gerokai paplautos popkultūrinio pieno kokteilio (įsivaizduokime vidutinio Amerikos miesto auditoriją), jis vis dėlto gali būti tikras, kad yra pakankamas kiekis žmonių, kurie pagal sugebėjimus nuolat domisi, skaito, dalyvauja koncertuose ar parodose, žino svarbiausius kūrinius ir pavardes, nes tai jiems yra natūralus tradicinis poreikis. Tai yra interesas kultūrai, tapęs gyvenimo dalimi, tegu daugumai ir ne pačia svarbiausia, bet jo buvimu nesuabejosi. Tai tiesiog poreikis palaikyti tam tikrą vidinę gyvenimo kokybę, kuri be kultūros – savos ir visuotinės – yra labai abejotina. Šitas poreikis gimdo privačios mecenatystės instituciją ir *auditorijos lūkesčio* jausmą. Yra į ką kreiptis arba ką provokuoti. Arba – jeigu patinka – žaisti su tuo lūkesčiu kultūrinių industrijų žaidimus.

Lietuviškos situacijos liguistumą lemia kaip tik šito pamatinio, gyvenimiško, žmogiško kultūrinio intereso trūkumas, pradedant valdžios viršūnėmis ir baigiant paprasta kasdienybe. Jeigu apie kurį nors mūsų politiką žiniasklaida parašytų, kad jis „demonstruoja aistrą poezijai ir istorijai“, kaip Vakarų žurnalistai rašo apie buvusį Britanijos premjerą Gordoną Browną, tikriausiai mūsiškis tai suprastų kaip žiaurią antireklamą. Jis išsigąstų, kad pasirodys rinkėjams labai nesavas ir nesuprantamas. Ir imtų skelbti, kad jo pomėgiai tikrai yra tik grybavimas ir žvejyba. Žmogaus nuolatiniai kultūriniai interesai, jo humanitarinė inteligencija, juolab lituanistinė, Lietuvos viešojoje sferoje, akivaizdu, nėra valiuta. Greičiau – antivaliuta. Valiuta yra kas kita – galia (įvairiausios jos išraiškos), turta, televizinis matomumas, pažintys, seksualumas, skandalingumas. Lietuviškumas? Nebent pseudokaimiška jo forma, atitinkanti vis dar gilų gimininį-klaninį Lietuvos miestiečių mentalitetą. Demonstruoti, kad domiesi naujausia lietuvių poezija ar istorikų knygomis? Kam tai rūpi? – paklaus bet kuris viešųjų ryšių specialistas. Juk dauguma rinkėjų–pirkėjų Lietuvoje neturi tokio poreikio. Kam rinkai siūlyti produktą, kurio niekas nepirks? Kam tada reikalinga šiam produktui skirta strategija (t.y. kultūros politika)? Kokia nauda investuoti į jo kūrimą?

Pažvelkime į kitą pusę. Šių metų pradžioje Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas kartu su Švietimo ir mokslo ministerija šimtams mokyklų padovanojo lituanistinių knygų. Krizės metais, bibliotekoms neturint finansavimo, tai atrodė būsianti labai reikalinga dovana. Bet buvo mokyklų, kurios pasakė, kad

norėtų dovanas gražinti. Esą mokiniai jų vis tiek neskaitys, o jiems labiau reiktų žurnalo „Panelė“ prenumeratos. Žiūri į šitą „gyvenimo vaizdelį“ ir matai žmones, – net ne vaikus, o mokytojus, – kurie savai kultūrai *nieko nebejaučia*. Atrodo, kad jiems tas pats, kas bus su jų vaikų kultūringumu, lietuvybe, ką jie žinos ir galvos patys apie save. Kad tik išlaikytų egzaminus, įsikalę privalomas žinias, kad tik įstotų, kad išvažiuotų, kad pratutėtų, kad tik... Klausimų apie vidinę gyvenimo kokybę nekyla. Panašiai tenka galvoti, susidūrus su nauja masine mada – leisti savo vaikus į dvikalbius darželius, kad jie kuo greičiau pradėtų mokytis angliškai. Yra toks privatus Vilniaus darželis, kuris savo reklamoje netgi skelbia: „Ankstyva dvikalbystė – sėkmingos asmens socializacijos pagrindas!“ Ką jaučia savo kultūrai ir kalbai lietuvių šeima, trokštanti Lietuvoje užauginti dvikalbį vaiką ir jį „eksportuoti“; ką jaučia auklėtojos, formuojančios trimečių dvikalbystę? Įtariu, kad visišką emocinį šaltį. Taip, visiems rūpi vaikų ateitis, tarptautinė karjera globalizacijos epochoje, asmeninė sėkmė, pinigai. Visi tikslai aiškūs ir suprantami, taip sukasi pasaulis. Bet sukasi be vieno stipino, o gal ir šerdies – be šilumos savai kultūrai ir kalbai. Be meilės, kuri apskritai yra asmens kultūringumo pagrindas. Pirmiausia turi rasti žmogaus emocinis ryšys su kalba, vaizduotės pasauliu, sava tradicija, menu. Kai nėra šio ingrediento, šio emocinio intereso, ir lituanistika ima atrodyti tik fobijas kelianti mokyklinio egzamino prievolė, sausos kalbos vartojimo normos ir valstybinių minėjimų trombonai. O kultūra apskritai – fantazmai, kurie gyvenime neturi jokios vertės.

Mąstant apie emocinį lietuvių susvetimėjimą su kultūra, neišvengiamai persiši klausimas dėl mūsų socialinių santykių agresijos ir priešiško *kitam*. Iš kur tai? Tarptautinėje arenoje lietuvių visuomenė yra nuolat kaltinama ksenofobija, rasizmu, antisemitizmu, nacionalizmu ir panašiais dalykais. „Maža antisemitinė ir homofobiška valstybėlė, apimta juodo nacionalizmo“ – su tokiu stereotipu neretai tenka kovoti Lietuvos diplomatams ir kultūros žmonėms. Matant daugybę šių piktžaidžių (ko verti vien lietuviškojo interneto komentarai), visgi kyla klausimas: kuo grįsta ta šiandienos lietuvių agresija ir ksenofobija? Ar perdėm didele meile sau, kažkokiu perdėtu tradicionalizmu, fundamentalizmu, liguistu savo tapatybės kultu, sustingusiu tarpukario formomis, narcizišku įsitikinimu, kad tavo kalba ir kultūra geresnė už visas kitas? Bet kur visa tai yra, kurgi tas perdėtas savimeilės suvešėjimas? Priešingai, kasdienėje atmosferoje dominuoja abejingumo, nusivylimo, saviniekos atmainos (įvairūs būdai „dėt ant tos Lietuvos“). Todėl kyla įtarimas, kad čia veikia paprasta vaikiška psichologija: prasčiau

kalbėti mokantys, pilni vidinės įtampos, menčiau už kitus save vertinantys vaikai dažniausiai būna agresyvūs. Jie neranda būdo kitaip išreikšti save, todėl ima spardyti. Ar ne tas pats yra su lietuvių socialine psichologija, su jos nekoordinuotais agresijos pliūpsniais: valdžios – žmonėms, žmonių – valdžiai, kitataučiams, kitamaniams, kitokios prigimties? Galbūt lietuvių „tautinio komplekso“ centre – ne kas kita, o tik gniuždanti įtampa dėl žemos savivertės? Ir kartu nesugebėjimas jos įprasminti ir išreikšti.

Žymioji prancūzų filosofė Simone Weil savo knygoje *L'Enracinement (Išišaknijimas)* rašė: „Būti išišaknijus yra turbūt svarbiausias ir mažiausiai pripažintas žmogaus sielos poreikis. Kartu jis yra vienas iš tokių, kuriuos sunkiausia apibrėžti. Žmogus įgija šaknis realiai, aktyviai ir natūraliai dalyvaudamas gyvenime bendruomenės, kurioje yra gyvais pavidalais išsaugoti praeities turtai ir reiškiasi saviti ateities lūkesčiai. [...] Kiekvienai žmogiškai būtybei reikia daugiopų šaknų. Jai reikia semti syvus savo moralinio, intelektualinio ir dvasinio gyvenimo visumai tarpininkaujant tai aplinkai, kurios natūralia dalimi jis yra.“ Weil pabrėžia, kad viena didžiausių Vakarų modernybės ligų yra bešakniškumas, kurį sukelia karai ir kolonizacijos procesai arba pinigų ir ekonominio dominavimo galia. Kur tik išsikverbia moderni ekonominė galia, ten jinai naikina žmogiškas šaknis, o sėkmės bei pelno troškimą paverčia vieninteliu gyvenimo motyvu. Anot Weil, ši galia naikina kitus subtilesnius interesus todėl, kad iš sąmonės reikalauja kur kas elementaresnių ir primityvesnių gebėjimų – viso labo mokėti apskaičiuoti.

Jeigu tai tiesa, tai dabartinis lietuvių valdžios ir plačiosios visuomenės ciniškas atsainumas savo kultūros atžvilgiu, nemeilė savo paveldui ir gyvenamajai erdvei (nuo Vilniaus iki Neringos kraštovaizdžio ardymo), panieka sau ir agresija kitam yra tik dar vienas šaknų praradimo etapas, pradedant nuo XX a vidurio okupacijų, tremčių, egzilio, holokausto (naikinusio ir seną visuomenės sanklodą, ir moralę), kolektyvizacijos, priverstinės sovietinės urbanizacijos ir industrinės gyvenimo tvarkos, nuo susipynusių asmeninių prievartos ir pažeminimo patyrimų. Ir milžiniška šiandienos lietuvių emigracija, kurios motyvai aiškiai yra ne tik ekonominio, bet ir psichologinio pobūdžio, liudija, kad tauta toliau išgyvena bešakniškumo ir susvetimėjimo dramą, perdėm gilia, kad būtų galima tikėtis viską staiga sugrąžinti į šviesaus patriotinio nusiteikimo ar „pasididžiavimo“ Lietuva būklę.

Bet kaip tuomet su Sąjūdžiu, su Baltijos keliu, su trispalvėmis ir ašaromis, su pakilia poezija mitinguose ir skandavimu „Lietuva, Lietuva“? Tikra ar netikra

tai buvo? Tikra, jeigu laikysime tikromis žmogiškas emocijas dėl išgyvenamo savos tapatybės ir kultūros mito, kuris iki tol buvo tabu. Tačiau euforija ir kraštutinis įsimylėjimas labai būdingi vienam amžiaus tarpsniui – paauglystei, kurioje įsiplieskiančios meilės dažniausiai būna netvarios ir greit praeina. Paauglys duoda mylimajai aukštus pažadus, bet dažniausiai jų nesilaiko ir iškilus kliūtims greit dezertyruoja. Ir todėl atrodo, kad lietuvių kultūrinio atgimimo siekis Sąjūdžio metais buvo autentiškas, bet ganėtinai paaugliškas. Po sovietijos iškilus naujai dominuojančiai galiai – kapitalistinei rinkos ekonomikai – didžioji Lietuvos dalis dezertyravo, akimoju pamiršusi savo pažadus, vizijas ir kultūrinius interesus, savo šaknis ir atsakomybę. Idealią meilę pakeitė paaugliams taip pat labai būdingas cinizmas ir agresija.

Yra puikus Marcelijaus Martinaičio eilėraštis, kalbantis apie ištikimybės tvaramą, paskelbtas jo knygoje „Atmintys“:

Patvirtink tai prie pervaziuoto šuns,
 ko esam mokyti poezijos ir meno.
 Užkalbinta gražiai akis pakelk viršun
 nuo juodo darbo taip, kaip nuo romano.

Tą patį pasakyk man, kaip rytais,
 kai prieš kraujuojantį saulėlydį stovėsime...
 Pasižadėk po katedros skliautais,
 tą patį pakartok griuvėsiuos.

Lituanistinio intereso atgimimo, naujo visuomenės atsigręžimo į kultūrą viltys gali būti realios tiek, kiek Lietuvoje bus žmonių, bešakniškumo laikais gebančių pakartoti kadaisė duoto pažado žodžius.